

ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СХІДНОПОЛІСЬКОГО ГОВОРУ ПІВНІЧНОГО НАРІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ЕТНОГРАФІЧНОЇ СПАДЩИНИ БОРИСА ГРІНЧЕНКА)

Видайчук Т.Л.,

Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053,
t.vydaichuk@kubg.edu.ua

У статті проаналізовано найбільш релевантні для говору Східного Полісся особливості вокалізму та консонантизму, на підставі яких здійснюється членування поліського ареалу. Матеріалом дослідження стали фольклористичні записи Бориса Грінченка. Мовні факти свідчать про те, що Новгород-Сіверщина та Чернігівщина розвивались у рамках загальноукраїнського мовного становлення: ареал фіксує і фонетичні риси праслов'янської доби, і різні етапи історичних звукових змін, і вплив сусідніх мов, і участь у становленні та стандартизації літературної мови. Аналізовані тексти підкреслюють (лінгвально та етнокультурно) наявність у їхніх авторів специфічної мовної свідомості та відчуття приналежності до українського етносу.

Ключові слова: північне наріччя, східнополіський говір, вокалізм, консонантизм, Борис Грінченко, етнографічна спадщина, фольклорний текст.

Видайчук Т.Л.

Фонетические особенности восточнополесского говора северного наречия украинского языка (на материале этнографического наследия Бориса Гринченко)

В статье проанализированы наиболее релевантные для говора Восточного Полесья особенности вокализма и консонантизма, на основе которых осуществляется разделение полесского ареала. Материалом исследования стали фольклористические записи Бориса Гринченко. Языковые факты свидетельствуют о том, что Новгород-Северский и Черниговский регионы развивались в рамках общеукраинского языкового становления: зафиксированы фонетические особенности и праславянского периода, и разные этапы звуковых изменений, и влияние языков-соседей, и участие в становлении и стандартизации литературного языка. Проанализированные тексты подчеркивают (лингвально и этнокультурно) наличие у их авторов своеобразного языкового сознания и чувства причастности к украинскому этносу.

Ключевые слова: северное наречие, восточнополесский говор, вокализм, консонантизм, Борис Гринченко, этнографическое наследие, фольклорный текст.

Yydaichuk T.L.

Phonetic features of the Eastern Polissian dialect of Ukrainian (on the basis of Borys Grinchenko's folkloristic records)

The article analyses features of vocalic and consonantal systems most relevant to the Eastern Polissian dialect of Ukrainian. Primary attention is paid to the phonetic peculiarities that are traditionally employed as markers of the Polissian dialect's area boundaries. Research data are collected from Borys Grinchenko's folkloristic records. There is lingual evidence to the fact that Novhorod-Siverskyi and Chernihiv dialect zones synchronically evolved within all-Ukrainian language formation. Phenomena pertaining to the investigated dialect areas reflect phonetic features of pre-Slavic period. The article addresses the dialects' historical sound changes and influence of neighboring languages, and participated in the development and standardization of the literary language. The analyzed texts are interpreted as carriers of specific "lingual consciousness" that provides a sense of belonging to the Ukrainian nation.

Key words: Northern dialect, Eastern-Polissian dialect, vocalic system, consonantal system, Borys Grinchenko, ethnographic heritage, folkloristic text.

Постановка наукової проблеми та її значення. Лінгвальні межі Полісся та мовні особливості цього регіону вчені почали виділяти ще у XVIII ст. (О. Шафонський, О. Павловський,

М. Максимович, Я. Головацький, П. Житецький, О. Потебня, К. Михальчук, М. Дурново). Діалектологів нашого часу (І. Винниченка, І. Матвіяса, Ф. Жилка, Ф. Климчук, Г. Козачук,

Т. Назарову, О. Скопненка) цікавить роль північного наріччя у формуванні літературної мови [2]. У зв'язку з тим, що мовна практика носіїв діалекту позначена поступовим, але закономірним процесом «вирівнювання діалектних мовних систем у напрямку до поширеного стандарту — літературної мови» [11, 26], який є об'єктивним і невідворотним, наявність сьогодні, на початку XXI ст., поліської говірки є фактом, а значить, і об'єктом синхронного і діахронного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасному українському мовознавстві проблеми діалектогенезу вважаються одними з найскладніших. Дослідники і досі не дійшли певної згоди щодо характеру старожитніх українських наріч і говорів, серед яких і східнополіські говори північного наріччя. Учені різних поколінь виходять із діаметрально різних позицій: одні відносять членування українського мовного континууму до доби східнослов'янських племен та їхніх племінних діалектів (К. Михальчук, В. Ганцов, Ф. Жилко, І. Матвіяс, Г. Півторак, О. Скопненко), а інша група мовознавців вважає, що нинішнє співвідношення визначальних говіркових ізоглос українського лінгвального простору в основному було завершено не пізніше XVII ст. (М. Наконечний, В. Німчук).

Формування мети і завдань статті. Метою пропонованої історико-діалектологічної статті є дослідження особливостей східнополіського говору (з проєкцією на їх генезу), зафіксованих у матеріалах етнографічної спадщини Б. Грінченка, зокрема у зібраних ним у Північному Лівобережному Поліссі народних піснях різного змісту. Певна річ, проблема формування і розвитку східнополіського говору північного наріччя має вивчатися не лише на фонетичному та фонологічному рівнях, а й враховуючи дані лексики, словотворення, словозміни, формотворення, синтаксису та фразеології. Однак для дослідження генези мовних систем, як підкреслює В. Коломієць, свідчення фонетики є найважливішими «за своїм значенням для порівняльно-історичного мовознавства, за ступенем показовості і надійності відповідних наукових результатів» [7, 70].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Як відомо, історична діалектологія досягає найвищих результатів, застосувавши паралельно ретроспективне дослідження сучасних говірок і мовних фактів писемних пам'яток різного часу розгляданого ареалу. Сучасна лінгвістика часто не дає змоги оперувати достатньою кількістю мовних фактів із корпусу писемних джерел через високу уніфікованість кириличної графіки, уникання писарями простонародних мовних рис, а ближче до нашого часу — наслідування стандарту літературної мови. З огляду на це етнографічні матеріали Б. Грінченка, зібрані у Чернігівській та сусідній із нею губерніях, розміщені у III томі «Пісні», видрукувані у 1899 р., є цін-

ним та плідним матеріалом для дослідження фонетичних рис східнополіського говору північного наріччя і фактично вперше вводяться у науковий обіг. Укладач у передмові пише: «Относительно языка я старался передать особенности записей со стороны фонетической» [3, 16–17]. Тому етнографічна спадщина Б. Грінченка фіксує унікальні старожитні риси східнополіського (лівобережного) говору північного наріччя української мови. Із максимальною достовірністю, використовуючи фонетичний принцип правопису та знаки українського та російського варіантів кирилиці, збережені самим укладачем пісні та передані його респондентами М. Рклицьким, Г. Неводовським, П. Теремцом живомовні особливості Новгород-сіверського, Чернігівського та Городнянського повітів Чернігівщини.

Ілюстративний матеріал статті — фольклорні записи етнографічних матеріалів. Посилання на них здійснюється у круглих дужках, де першою цифрою є номер пісні у збірнику, а другою цифрою через кому — сторінка книжки етнографічних матеріалів. Виявлені фонетичні особливості співвідносяться з даними української лінгвістичної географії, зокрема з картами «Атласу української мови. — Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі» [1] (далі — АУМ, I, карта №).

Аналіз говору був здійснений за релевантними особливостями, на підставі яких учені проводять членування поліського ареалу.

1. На місці наголошеного [о] (етимологічного *о та *е > о після шиплячих) у нових закритих складах виступає:

— **дифтонг уо:** *поголуосныйи* (12, 52), *корольуовну* (12, 52), *двуор* (12, 52); *друобним* (12, 52), *муой* (12, 52), *туом* (13, 53), *туой* (25, 63), *Мікуольщину* (54, 79), *вхуодщину* (54, 79), *пуойде* (60, 83), *куонь* (63, 86), *краснуой* (63, 86), *рукавиуом* (68, 88), *буор* (69, 89), *спуод* (69, 89), *піруог* (73, 91), *кужуолку* (80, 93), *куопъ* (80, 94), *пуоткувокі* (119, 111), *вуйско* (134, 117), *первуой* (134, 117), *другой* (134, 117), *третьуой* (134, 117), *стуой* (134, 117), *стуольки* (134, 117), *голуовочку* (135, 117);

— **дифтонг уі:** *корольуивна* (23, 62), *пчуилка* (53, 78), *руид* (67, 88), *гуілечку* (90, 99), *дубруівонько* (153, 124), *неробуітнице* (153, 124), *кукуібітниця* (153, 124);

— **монофтонг о,** що зберігся у цій позиції: *мурожок* (83, 93), *пирожок* (83, 93), *паробочков* (153, 125);

— **монофтонг у:** *пуд хвуст* (87, 95), *корувки* (87, 95), *пудпала* (120, 111).

Найбільш часто в аналізованому матеріалі трапляється у відповідній позиції дифтонг **уо** — у 70 % зафіксованих мовних одиниць; у 15 % — дифтонг **уі**, монофтонги **о** або **у** — у 7,5 % кожний. Таку ж ситуацію бачимо і в матеріалах АУМ, I, к. 58–61.

Ці вияви еволюції давніх *o та *e в [i] становлять одну з визначальних рис української мови з-поміж інших слов'янських. Зафіксовані Б. Грінченком у Східному Поліссі фольклорні тексти яскраво презентують старожитні наголошені та закриті звуки у вигляді дифтонгів. Користуючись фонетичним принципом письма і кирилицею, з її російським та українським буквено-звуковим значенням водночас, Б. Грінченко не порушив традиції передачі у писаному тексті дифтонгів Полісся. У такий же спосіб вони передавались у Четві 1489 р., у ділових документах з цього регіону, зокрема у Бориспільській та Пирятинській актових книгах XVII ст.

2. Рефлексія *ě. Ятевими конституантами Східне Полісся представлене так: під наголошенням — *і́е, уи, уї, у, е* [АУМ, I, к. 3, 5, 7; 11, 115–117]; у ненаголошеній позиції — *і, е, u/i, a/e* [АУМ, I, к. 11, 12; 11, 115–117].

Щоби передати дифтонги, Б. Грінченко та його респонденти використовували букву **ь** у поєднанні з іншими літерами. Під цією графемою збирачі пісень услід за російською традицією розуміли [e]. Але комбінація **ь** з іншими графемами дала змогу чітко і вдало показати її переважаюче дифтонгічне звучання на Поліссі: *бі́льымъ зелі́зомъ* (12, 52), *і́нде* (12, 52), *неві́ьхночка* (12, 52), *табі́ь* (12, 52), *плыві́ьте* (13, 53), *стрі́ьлочка* (13, 53), *моі́ь дівки* (13, 53), *цві́ьтомъ* (13, 53), *мі́ьряного* (23, 63), *рі́ьченька* (25, 63), *ві́ьтру* (59, 82), *сві́ьтитъ* (59, 82), *бі́ьлогрривенькій* (63, 84), *сі́ьдломъ осі́ьдлавъ* (63, 84), *кві́ьтки* (63, 85), *сустрі́ькае* (63, 85), *церкові́ь* (68, 88), *ві́ьстонька* (69, 89), *леті́ьли* (73, 99), *спі́ью* (73, 99), *верті́ьла* (80, 92), *лі́ьсь* (120, 111), *понеді́ьлочка* (134, 117), *барві́ьночокъ* (134, 117).

Давній *ě у збірнику пісень було передано і традиційною графемою **ь**: *теб́ь* (16, 55), *по́ьдима* (16, 55), *па́ьдя* (16, 55), *объ́ьды* (54, 79), *ся́ьстры* (54, 79), *свѣ́ьтитъ* (60, 82), *краснѣ́ьшии* (60, 82), *собѣ́ь* (63, 85), *летѣ́ьла* (88, 88), *перелѣ́ьзла* (101, 104), *насмѣ́ьялися* (100, 104), *дѣ́ьдъ* (127, 113), *тѣ́ьло* (130, 114), *нядѣ́ьль* (130, 114), *болѣ́ьло* (130, 114), *двѣ́ь дѣвѣ́ьтки* (218, 154).

На рефлекс [i] вказує плутання літер **ь** та **и** у тексті однієї і тієї самої пісні: *кѣ́ь батьки* (16, 55), *и́ь кѣ́ь батькѣ́ь* (16, 55).

Звучання *ě після губних вдалося встановити, використовуючи діалектологічний атлас [АУМ, I, к. 9]: [м'йес'ац], та через написання лексеми *місяць*: *мѣ́ьсяць* (53, 79), *мі́ьсяць* (59, 82).

Часто на місці *ě писали **и** або **і**: *тоби* (23, 62), *вирни* (57, 80), *немірану* (23, 62), *билѣ́ьшии* (55, 80), *руци* (57, 80), *снигови* (57, 80), *насіемо* (57, 81), *отцу-неньци билу постиль* (57, 81), *головиці* (57, 81), *двори* (58, 81), *витры* (58, 81), *въ поли на раздоли* (63, 84), *світлонька* (64, 86), *копійку* (78, 92), *ой у лузи, лузі* (130, 114), *невисткы* (133, 116).

Рідше *ě був представлений у текстах пісень як [e]: *тарелочку* (53, 78), *слезу, слезы, слезочки* (53, 79), *светлицу* (63, 86), *ведра* (64, 87).

Ще рідше *ě був переданий у тексті ['a] (*вянком* (74, 100), *хлябца* (74, 100), *дѣтей* (213, 152), *пѣки* (215, 152), *дѣвчина* (268, 173)) та дифтонгом *yi* (*царуівна* (23, 62)).

Дослідниця рукописних збірок українських пісень та вішованих творів кінця XVII — початку XVIII ст., писаних латиницею, Н. Маліневська виділяє такі особливості поліського говору при передачі *ě на письмі: *іе, е, и* [8]. Для автора ці графічні передачі є прямою вказівкою на дифтонгічну вимову. Повністю з таким твердженням погодитися не можна. На наш погляд, немає однозначних графічних підстав для розуміння винятково дифтонгічного характеру звучання *ě на цій території. Аналіз етнографічних матеріалів Б. Грінченка підводить до думки про те, що у Східному Поліссі звук мав неоднорідну артикуляцію, адже лише у 56 % випадків у текстах зафіксований дифтонг.

3. Рефлекси *ę. Поліський ізофон *ę > e дає змогу назвати цю територію «екальною зоною», адже [e] на місці *ę домінує [АУМ, I, к. 48, 49, 53]. Переважає [e] і в аналізованих нами фольклорних текстах: *ся́ьте* (5, 45), *розлі́ьсе* (54, 79), *купавсе* (54, 79), *наражавсе* (54, 79), *свѣ́ьтыє* (54, 78), *паметі́ьті* (60, 83), *свѣ́ьтко свѣ́ьткуй* (61, 83), *гледі́ьть* (66, 88), *справді́ьсе* (69, 89), *звесели́ьсе* (69, 89), *знесли* (80, 93), *не вдавайсе* (134, 117), *ссуші́ьласе* (134, 117), *зну́ьріласе* (134, 117), *колодез* (152, 124).

Проте у піснях, записаних у селах, розташованих дещо південніше Чернігова, закономірно виступає *ę > 'a': *мі́ьсяць* (16, 55), *пѣ́ьть* (49, 75), *взя́ьлі* (62, 84), *мя́ьта* (65, 87), *підѣ́ьточки* (64, 86), *дѣ́ьтяти* (128, 114), *вкідайсе* (134, 117), *жані́ьці* (276, 176).

4. «Акання». У східнополіському говорі виділяється група північних говірок, що лежать «на північ від лінії, проведеної від Дніпра до гирла Снові через Чернігів, та на захід від ріки Снов, та по обидва боки течії Десни» [9, 49]. Важлива риса цієї говіркової зони зафіксована у текстах пісень, записаних Б. Грінченком: перехід ненаголошеного [e] в [a] після ствердливих шиплячих: *с њя́ьбѣ́ьос* (4, 44), *пѣ́ьшаны́ьчныє* (5, 45), *у третѣ́ьям* (54, 79), *зеляно* (54, 79), *ся́ьстру* (54, 79), *Чарниговъ* (56, 80), *яго* (54, 79), *ся́ьді́ьть* (58, 81), *мя́ьне* (58, 81), *тя́ьбіє* (58, 81), *жані́ьтіся* (58, 81), *будя* (58, 81), *табі́ь* (60, 83), *зя́ьмлю* (63, 86), *зя́ьзюлечки* (65, 87), *бѣ́ьряжку* (102, 105), *ня́ьлюби* (102, 105), *на́ьбярі* (102, 105), *ня сѣ́ьрдівся* (102, 105), *ня хі́ьтайся* (102, 105), *вѣ́ьзе* (126, 113), *Дѣ́ьсна* (129, 115), *вѣ́ьчар* (129, 115), *вѣ́ьліть* (189, 137), *сѣ́ьякорко сѣ́ьді́ьть* — *і́ьскося глѣ́ьді́ьть* (212, 151), *сѣ́ьредняго* (213, 152), *сѣ́ьлязень* (213, 152), *вѣ́ьселля* (216, 153), *дѣ́ьржі́ьсь* (219, 155), *ля́ьжѣ́ьть* (233, 161), *ся́ьло вѣ́ьсяло* (273, 174).

Значно рідше, лише у 11 % випадків так званого «акання», [a] зафіксовано на місці [o]: *хадем з нами* (54, 79), *говорить* (61, 84), *караля* (62, 85), *зробила* (69, 89), *карешок* (69, 90), *карватъ* (128, 114), *невеличкаго* (213, 152).

5. Зміна е > о після історично м'яких приголосних. Уже в XVI–XVII ст., як свідчать пам'ятки української мови і переконують дослідники Д. Гринчишин [4], Г. Півторак [11], В. Мойсієнко [10], у поліських текстах перезвук е > о стає вже неписаною нормою, своєрідним узусом. На сотні прикладів відображення цього явища спостерігається лише незначний відсоток випадків не переходу е > о в цій позиції. Таким чином, ця риса стала однією з найважливіших поліських особливостей у цілому і східнополіських зокрема. Значною мірою представлена вона і в аналізованих нами текстах із вказаною вище закономірністю: *мечом* (14, 54), *Матір Божоя* (54, 79), *жона* (9, 49), *вечор* (63, 84), *Кийова* (56, 80), *барвіночок* (65, 87), *човничок* (66, 88), *шовком* (76, 88), *ек стожочки, так боржочки* (69, 89), *пірожок* (69, 89), *карешок* (69, 89), *кружочок* (68, 88), *пионицю* (70, 90), *жоночками* (91, 99), *жовти* (92, 100), *подруженько* (94, 101). І лише у кількох випадках збирачі пісенного фольклору зафіксували відповідні м'які приголосні і збереження [e]: *шестокрила* (75, 92), *вечерь* (62, 79), *щедрувальниця* (83, 93), *подруженько* (99, 101).

6. Відображення твердості/м'якості приголосних перед голосними переднього ряду. Питання про твердість/м'якість передньоязикових приголосних перед історично дієзними надскладне в славістиці, історії української мови та її діалектології. Ю. Шевельов, дослідивши матеріали пам'яток і діалектів, був упевнений, що тверді передньоязикові приголосні у цій позиції були наявні ще у праслов'янський період і відбилися у протоукраїнській мові [12]. М. Жовтобрюх називав ці приголосні напівпалаталізованими [5]. Л. Калнинь послідовно доводила, що ствердіння шиплячих у цій позиції сталося після занепаду редукованих у мові східних слов'ян, а писарі ще довго намагалися передати на письмі традиційну м'якість спеціальними засобами — крючками або йотацією [6]. В. Мойсієнко вважає, що «випадки спеціального передавання твердості/м'якості попереднього приголосного, що стояв перед е, у північноукраїнських пам'ятках простежити майже неможливо [10, 38].

У досліджуваних нами фольклорних текстах твердість/м'якість передньоязикових можна проаналізувати тільки у тих випадках, коли Б. Грінченко і його респонденти при фіксації пісні записували графами *и* та *ы*, використовуючи з метою достовірної фіксації звучання варіант російської кирилиці. Проте про характер вимови приголосних говорити не доводиться,

адже написання за принципом «передньоязиковий + и» кількісно співвідносяться майже 50 на 50 % із написанням за схемою «передньоязиковий + ы», часто у тих самих випадках.

Схема написання «передньоязиковий + и» не може свідчити про твердість передньоязикових, адже в російській кирилиці *и* вживається на позначення [i], до прикладу: *перелить* (12, 52), *житечко* (12, 53), *злишни паничу Михайло* (13, 53), *чисте* (14, 54), *щирого* (12, 53), *шить* (12, 53), *грошики переличила* (23, 62), *Микульщину* (54, 79), *Богоридица* (54, 79), *Василемъ* (61, 83), *добрий* (61, 83), *спиночку* (61, 85), *хлопчику* (61, 85), *паничу Данилко* (63, 86), *одни сивы* (63, 89), *породила мати сына Василя* (69, 89), *золотымъ хрестомъ хрестила* (69, 89), *кличе* (68, 89), *щиты* (100, 104), *изнявши* (124, 112), *скрипка* (129, 114), *не буду воды пити* (129, 114), *чи* (135, 117), *сткурилася, звертилася* (135, 117), *рубашечки миткалевыйи* (212, 151), *миленьки* (268, 173).

«Передньоязиковий + ы»: *свитлицы* (4, 44), *Хрестытель* (4, 40), *Васылля* (4, 40), *пырогы* (4, 44), *народився* (4, 45), *святытели* (5, 45), *лежыт* (7, 47), *панамы* (9, 48), *мужыкамы* (9, 48), *судыти* (8, 48), *водыты* (8, 48), *робыты* (9, 48), *чысте* (14, 54), *дытя* (18, 56), *зырныця* (18, 56), *разбойныкы* (18, 56), *велькій* (20, 58), *панычу Михалю* (22, 61), *злычній* (22, 61), *не лычышы* (23, 62), *швиденько* (23, 62), *умыватися* (54, 79), *городы* (56, 80), *славны* (56, 80), *добрый* (61, 83), *сивы* (63, 83), *золотым* (69, 89), *шиты* (100, 104), *черныйи бровы* (129, 114), *воды* (129, 114), *сестрыца* (147, 122), *мыленький* (147, 122), *дубыну* (147, 122), *мылойи* (147, 122).

7. Твердість/м'якість р та ц. Писемні північноукраїнські пам'ятки від найдавніших часів фіксують на письмі твердість [p]. Цим вони об'єднуються з пам'ятками білоруської мови. «Найвірогідніше, диспалаталізація *p'*, як і шиплячих та *ц'*, у поліських говорах відбулась під балтійським впливом. Пробившись із теренів Полісся поодинокими написаннями у найдавніших пам'ятках (XI–XII ст.), ця особливість стала домінувати у канцелярській мові Великого князівства Литовського» [10, 42]. Така фонетична особливість системи приголосних зародилась на Поліссі й охопила його повністю. З часом поширилась через писемну мову на український захід і південь, але там розмовною нормою не стала.

Фольклорні тексти східнополіського мовного простору, зафіксовані в етнографічних матеріалах Б. Грінченка, можна назвати, услід за Ю. Карським, «твердоерими»: *вечоръ* (8, 47), *хрестила* (69, 89), *немітрану* (23, 62), *перемітрала* (23, 62), *тры* (23, 62), *зора* (23, 62), *трейтъя* (53, 78), *добры* (53, 78), *Хрыста* (55, 80), *грывочку* (63, 73), *прыхилишы* (135, 117), *шекгера* (80, 87), *вечера* (80, 87).

Поліське наріччя є південною периферією білоруського мовного ареалу — епіцентру твердого [ц]. В аналізованих текстах теж представ-

лена ця риса діалектного консонантизму через вживання відповідних графем після *ц* або через їх відсутність: *сукенця*, (23, 63), *месяц* (58, 81), *молодец* (56, 80), *хлопець* (58, 81), *хлопця* (58, 81), *молодця* (58, 81), *мітьсацамъ* (61, 83), *матцы* (63, 84), *отцу* (63, 85), *світѣлицу* (63, 85), *воконцом* (129, 114), *дівьниця* (189, 127), *бярома* (218, 154), *танцювать* (127, 113), *хлопцу* (230, 160), *сукенця* (270, 174), *вумніца* (270, 174), *хмарица* (271, 175), *сварица* (271, 175), *женцам* (273, 176). Хоча наявні і випадки з [ц'], м'якість якого передавалась графічно: *пшеницю* (70, 90), *паляниця* (70, 90), *младенця* (37, 70), *зирныця* (18, 56).

8. Протеза, епентеза, афереза. За спостереженням Ю. Шевельова, середньо- та східнополіські говірки належать до ареалу «з помірковано розвиненою протезою» [12, 582]. Нами ж типові для української мови протетичні приголосні зафіксовані доволі показово: *на вочі* (120, 111), *под воконцом* (129, 114), *на нашій гулиці* (125, 112), *на вулиці* (129, 114), *юточка* (134, 117), *чи вуон воре* (135, 117), *вуточка* (213, 151), *вутьяточки* (213, 151), *вумніца* (270, 174).

Рідше довелося виявити епентезу: *трейтью* (14, 54), *под ігрушкою* (223, 157), *увзяла* (223, 157), *чорнявійшого* (264, 172), *кудрявійшого* (264, 172), *здоровлячка* (268, 173).

Зовсім спорадично представлена афереза: *ддала* (67, 88), *дпроважу* (117, 110).

Інші фонетичні особливості, що не є релевантними для східнополіського говору, не стали предметом дослідження у цій статті. Матеріал показав,

що подальшого і глибшого дослідження потребують відбиті у фольклорних текстах, зібраних Б. Грінченком, фонетичні процеси, словотворчі, граматичні та лексичні особливості.

Висновки. Можна сміливо стверджувати, що Новгород-Сіверщина та Чернігівщина на початку ХХ ст. були поспіль українськими, це підтверджують виявлені особливості української діалектної мови. І це незважаючи на те, що у ХІХ ст. ні національна свідомість автохтонного населення регіону, ні статус і поширеність місцевих говірок не цікавили владу, оскільки в Російській імперії уряд усе східнослов'янське населення вважав російським, а українців та білорусів — лише етнографічними групами російського народу.

Факти свідчать про розвиток аналізованого мовного ареалу у рамках загальноукраїнського мовного становлення.

Історичні події та близькість російської та білоруської територій не вплинули на фонетичну будову східнополіських (лівобережних) говірок. Ці говірки брали адекватну участь у процесах націєтворення кінця ХІХ — початку ХХ ст. Аналізовані тексти лінгвально і етнокультурно підкреслюють наявність у їхніх носіїв специфічної мовної свідомості та відчуття приналежності до українського етносу. Імовірно, тому Б. Грінченко звернув на них увагу, зібрав та видрукував у російськомовному виданні засобами російської кирилиці, але повністю зберігши унікальні ознаки місцевого українського діалектного мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас української мови : в 3 т. — К. : Наук. думка, 1984. — Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі.
2. Видайчук Т.Л. До проблеми діалектної основи української літературної мови / Т. Видайчук // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови. — 2015. — № 12. — С. 199–204.
3. Грінченко Б.Д. Этнографические материалы, собранные въ Черниговской и сосѣдних съ ней губернияхъ. Т. III. Песни / Б.Д. Грінченко. — Черниговъ : Типографія губернскаго земства, 1899. — 768 с.
4. Гринчишин Д.Г. Четья 1496 року — видатна конфесійна пам'ятка української мови / Дмитро Гринчишин // ЗНТШ. — 1995. — Т. 229. — С. 251–271.
5. Жовтобрюх М.А. Фонетика / М. Жовтобрюх // Історія української мови. Фонетика / М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, В.Г. Склярєнко. — К. : Наукова думка, 1979. — С. 65–329.
6. Калнынь Л.Э. Развитие категории твердости и мягкости согласных в русском языке / Л.Э. Калнынь // Ученые записки Института славяноведения АН СССР. — Т. XIII. — 1956. — С. 121–125.
7. Коломиец В.Т. Значение данных сравнительно-исторической фонетики для исследования славянского этногенеза / В.Т. Коломиец // Слов'янське мовознавство. ІХ Міжнародний з'їзд славістів : доповіді. — К. : Наукова думка, 1983. — С. 70–86.
8. Маліневська Н.П. Фонетична система української мови ХVІІ — початку ХVІІІ ст. (за текстами пісень, записаних лагиницею) : дис. ... канд. філ. наук : 10.02.01 / Н.П. Маліневська. — К., 2000. — 171 с.
9. Матвіяс І.Г. Українська мова та її говори / І.Г. Матвіяс. — К. : Наукова думка, 1990. — 168 с.
10. Мойсієнко В.М. Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя : підруч. / В.М. Мойсієнко. — К. : ВЦ «Академія», 2016 р. — 284 с.

11. Півторак Г.П. Формування та діалектна диференціація давньоруської мови / Г.П. Півторак. — К. : Наук. думка, 1988. — 278 с.
12. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / пер. з англ. С. Вакуленка, А. Даниленка ; ред. Л. Ушкалов. — Х. : АКТА, 2002. — 1054 с.

REFERENCES

1. Matviias, I.H. (ed), Zakrevska, Ya.V., Zaleskyi, A.M., Marchuk, N.Y., Nazarova, T.V., Prylypko, N.P. (1984). *Atlas ukrayinskoï movy, vol. 1: Polissa, Serednia Naddnyprianshchyna i sumizhni zemli* [Atlas of Ukrainian language], Kyiv, Naukova dumka (in Ukrainian).
2. Vydaichuk, T.L. (2015). Do problemy dialektnoi osnovy ukraïnskoï literaturnoi movy [To the Problem of Dialectical Background of the Ukrainian Literary Language]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Serii 10. Problemy hramatyky i leksykologii ukraïnskoï movy, no 12*, S. 199–204 (in Ukrainian).
3. Grinchenko, B.D. (1899). *Etnograficheskie materialy, sobrannyye v Chernigovskoi i sosednikh s nei guberniiakh*. Chernigov, Tipohrafiia hubernskaho zemstva, 768 s. (in Russian).
4. Hrynchyshyn, D.H. *Chetia 1496 roku — vydatna konfesijna pamiatka ukraïnskoï movy* [Chetia 1496 is a Confessional Outstanding Monument of Ukrainian language]. *Zapysky naukovoï tovarystva imeni Tarasa Shevchenka* [Notes Scientific Society Shevchenko], 1995, no 229, s. 251–271 (in Ukrainian).
5. Zhovtobriukh, M.A., Rusanivskyi V.M., Skliarenko V.H. (1979). *Istoriia ukraïnskoï movy. Fonetyka* [History of the Ukrainian Language. Phonetics]. Kyiv, Naukova dumka, s. 65–329 (In Ukrainian).
6. Kalnyn, L.E. *Razvitie kategorii tverdsti i miahkosti soglasnykh v russkom yazyke* [Development of the Category of Hardness and Softness of Consonants in Russian]. *Uchenyie zapiski Instituta slavianovedeniia AN SSSR* [Scientific Notes of the Institute of Slavic Studies of the USSR Academy of Sciences], 1956, vol. 13, s. 121–125 (in Russian).
7. Kolomyets, V.T. *Znachenie dannykh sravnitelno-istoricheskoi fonetiki dlia issledovaniia slavianskogo etnogeneza* [The Significance of the Data from Comparative-Historical Phonetics for the Study of Slavic Ethnogenesis]. *Slovianske movoznavstvo. Vosmyi mizhnarodnyi zizd slavistiv. Dopovidi* [Slavic Linguistics. Eighth International Congress of Slavic. Reports], Kyiv, Naukova dumka, 1983, s. 70–86 (in Ukrainian).
8. Malinevska, N.P. (2000) *Fonetychna systema ukraïnskoï movy 17 — pochatku 18 stolitt (za tekstamy pisen, zapysanykh latynytseiu)*. Dokt, Diss. [Phonetic System of the Ukrainian Language of the 17th — the beginning of the 18th century (by the texts of songs in Latin script). Dokt, Dys.]. Kyiv, 2000, 171 s. (in Ukrainian).
9. Matviias, I.H. (1990). *Ukraïnska mova ta ii hovory* [Ukrainian Language and Dialects]. Kyiv, Naukova dumka, 168 s. (in Ukrainian).
10. Moisiienko, V.M. (2016). *Istorychna dialektolohiia ukraïnskoï movy. Pivnichne (poliske) narichchia* [Historical Dialectology of Ukrainian. North (Polisky) dialect]. Kyiv, Akademia, 284 s. (in Ukrainian).
11. Pivtorak, H.P. (1988). *Formuvannia ta dialektna dyferentsiatsiia davnoruskoi movy* [The Formation and Differentiation of Ancient Dialect Language]. Kyiv, Naukova dumka, 278 s. (in Ukrainian).
12. Shevelov, Yu. (2002). *Istorychna fonolohiia ukraïnskoï movy* [Historical Phonology of the Ukrainian Language]. Kharkiv, AKTA, 1054 s. (in Ukrainian).